

Záver

V našej publikácii, ktorá sa zaoberá teoretickými a empirickými otázkami súvisiacimi s kultúrnou integráciou migrantov na Slovensku, sme si stanovili dve pomerne široko koncipované otázky. Aká by mala byť verejná politika voči novo vznikajúcim etnickým, rasovým a náboženským menšinám so špecifickým zameraním na oblasť kultúry? A s tým úzko súvisiaca empirická otázka o tom, aké stratégie v budúcnosti zaujmú samotní migranti pri začleňovaní do spoločnosti.

Odpovedi na prvú otázku predchádzala analýza toho, ako je súčasná migračná a integračná politika na Slovensku nastavená. Teoreticko - právna časť štúdie argumentuje, že súčasná verejná politika aktívne participuje na budovaní etnicky zadaného národného štátu Slovákov. Národnostne, etnicky, jazykovo ale aj nábožensky odlišné skupiny vrátane už uznaných národnostných menšín a migrantov predstavujú potenciálnu hrozbu takéhoto projektu. Menšinové práva už uznaných národnostných menšín zdôvodnené potrebou zachovania mieru a bezpečnosti umožňujú do určitej miery budovanie paralelných národných projektov napríklad prostredníctvom podpory národnostného školstva. Avšak extenzívnejšie kolektívne práva, ktoré by umožnili reálne rozhodovať o osude svojich komunít sú konštruované ako ohrozenie teritoriálnej integrity Slovenska a diskriminácia etnických Slovákov. Popri tom participácia v sociálnych, politických alebo ekonomických inštitúciách majoritnej spoločnosti je fakticky podmienená asimiláciou a opustením vlastnej národnej, etnickej a jazykovej identity.

Podobná dynamika sa začína prejavovať aj v kontexte migrantov. Aj keď počet migrantov je na Slovensku štatisticky zanedbateľný, migranti sú vo verejnom diskurze a vo verejnej politike konštruovaní ako hrozba: ekonomická, kultúrna, ale aj fyzická. Štát v ostatných rokoch prijal zásadné legislatívne opatrenia, ktorých cieľom je uzatvorenie možnosti vstupu a integrácie migrantov. Novela zákona o občianstve výrazne sprísnila podmienky na získavania slovenského občianstva naturalizáciou, ktoré predpokladajú značný stupeň asimilácie. Novela zákona o uznávaní cirkvi prakticky znemožnila uznanie náboženstiev, ktoré si so sebou migranti prinášajú a ktoré zatiaľ na Slovensku neboli registrované. Napriek tomu, že na deklaratívnej úrovni sa verejná politika snaží uplatňovať integračný model „založený na obojstrannej adaptácii v integračnom procese, v ktorého rámci cudzinci prispievajú k formovaniu spoločnej kultúry a zároveň ich väčšinová spoločnosť rešpektuje a podporuje ich rôznorodosť“, podpora rôznosti a rešpektu zo strany majoritnej populácie sa v tieni prijatých legislatívnych noriem a navrhovaných opatrení javí len ako vágna a nič nehovoriaca deklarácia. Súčasná podoba zákona o občianstve, zákon o registrácii cirkvi a zákon o štátnom jazyku sú príkladmi, ktorými možno ilustrovať vnímanie menšín ako potenciálne nelojálnych a ohrozujúcich národný projekt Slovákov. Tieto legislatívne normy

nepriamo poukazujú na to, že štát vyžaduje od všetkých, ktorí nie sú etnickými Slovákmi a ktorí majú občianstvo, alebo oň usilujú, že ich požiadavky budú akceptované a prijaté iba v prípade, ak nimi nebudú ohrozovať majoritnú spoločnosť. Takto formulované normy sú potom výzvou k asimilácii alebo prinajmenšom k vzdaniu sa prípadných požiadaviek na rešpekt k vlastnej kultúre. Rešpektovaním kultúrnej odlišnosti a priznaním menšinových práv by totiž nevyhnutne muselo dôjsť k redefinovaniu toho, čo je vnímané ako konštitutívny prvok štátu, teda spomínaného konštruktú etnicky definovaného štátu ako krajiny Slovákov.

Takáto politika smerom k prisťahovalcom môže viesť k rôznym scenárom akomodácie novo vznikajúcich komunit. Migranti môžu vo svojej integrácii uspieť vtedy, ak budú naplno rešpektovať „pravidlá hry“, v rámci ktorých musia prejavovať lojálnosť k majoritnej populácii, čo de facto znamená, že sa vzdajú všetkých identít, ktoré nie sú kompatibilné s tým, čo je od nich na Slovensku vyžadované. To bude nepochybne viesť k asimilácii. Avšak aj v prípade, že sa migranti rozhodnú ísť touto cestou, aj pre asimiláciu je nevyhnutná akceptácia majoritnou populáciou. V paradoxnom prípade totiž môže dôjsť (a na Slovensku dochádza napríklad v prípade Rómov) k situácii, kedy na jednej strane bude od nich asimilácia vyžadovaná a aj napriek ich vlastnej snahe nebude akceptovaná. To môže viesť k exklúzii zo spoločnosti, ktorá môže mať podobu fyzickej segregácie alebo symbolickej exklúzie (neakceptácie v spoločnom verejnom priestore).

Druhým scenárom vývoja je to, že migranti nebudú ochotní úplne sa vzdať svojich identít a príslušnosti ku kultúre, z ktorej pochádzajú a začnú tak fungovať v mikrosvetoch alebo paralelných inštitúciách „popri“ majoritnej spoločnosti. Ak v takejto situácii nebudú mať priznané žiadne menšinové práva, opäť to bude viesť k exklúzii zo spoločnosti, ktorá môže mať aj vážne socioekonomické dôsledky pre tieto skupiny.

V prípade úspešnej asimilácie dôjde k silnej homogenizácii spoločnosti a k „pohlteniu“ migrantov majoritou, čím sa opäť len potvrdí národný projekt Slovákov ako jediný možný model pre fungovanie v spoločnej komunite. Skúsenosti s akomodáciou tzv. tradičných menšín (Rómov, Maďarov a iných) však ukazujú, že takýto vývoj nie je možné na Slovensku príliš očakávať. Aj tí, ktorí sa totiž snažia stať sa etnickými Slovákmi, sú majoritnou spoločnosťou odmietaní pre svoju v tomto prípade „pripísanú“ odlišnú etnickú príslušnosť. Zdá sa, že v súčasnosti je jediným modelom pre prisťahovalcov zmierenie sa so statusom občanov druhej kategórie a vzdanie sa nárokov na rešpekt voči ich kultúrnym, jazykovým, náboženským a iným identitám.

Je však možné v súčasnosti očakávať, že migranti prichádzajúci na Slovensko sa budú chcieť vzdať pocitu príslušnosti k tomu, odkiaľ prichádzajú? Môžeme od nich očakávať, že prijmú takto nastavené pravidlá hry a že kultúrna integrácia bude vlastne popretím toho, čím žili pred príchodom na Slovensko? Aké sú predstavy migrantov o kultúrnej integrácii na Slovensku?

Odpovede na tieto otázky sú veľmi dôležité aj pre hľadanie odpovede na normatívne položenú otázku o spravodlivosti verejnej politiky pri akomodácii novo vznikajúcich menších alebo komunít.

Odpoveď na otázku, aké stratégie zaujmú migranti pri začleňovaní do spoločnosti nie je jednoduchá a nie je len jedna. Výskum totiž poukázal na to, že rovnako ako v prípade nezmyselného etnického konštruovania „Slovákov“, na ktorom sa buduje mýtus štátotvorného národa, ani na strane migrantov nemožno hovoriť o niečom ako nemennej, diskkrétnej a esenciálnej identite, ktorá by bola jednoznačne daná a na základe ktorej by bolo možné prisudzovať jednoznačné menšinové práva.

Zároveň však platí, že migranti si so sebou do krajiny príchodu nesú niečo ako súbor identít, ktoré sa v procese akomodácie síce do istej miery transformujú, ale v žiadnom prípade nestrácajú. To, „odkiaľ sa berieme“ v taylorovskom vnímaní identity zohráva pre ľudí stále dôležitú úlohu aj po presťahovaní sa do inej krajiny. Nikto z respondentov vo výskume sa nechcel vzdať toho, v čom vyrástol a čo ho celý jeho život pomáhalo „utvárať“. A na mnohé aspekty tejto socializácie mala podľa nich samých vplyv aj kultúra, v ktorej vyrastali.

Čo sa však odlišuje, je miera, v akej chcú migranti realizovať a praktizovať svoju kultúrnu identitu a nakoľko cítia skupinovú solidaritu s ostatnými, ktorí majú rovnaký etnický, náboženský, jazykový pôvod, alebo pochádzajú z tej istej krajiny. Niektorí cítia silnú súdržnosť so svojou komunitou a ich kolektívna identita je pre nich veľmi dôležitá. U týchto skupín je možné do budúcnosti očakávať, že nastolia rôzne požiadavky na uznanie ich menšinových práv podobne, ako je to v súčasnosti realizované v prípade tradičných menších, čiže v oblasti používania jazyka, praktizovania náboženstva alebo podpory menšinového školstva a kultúrnych inštitúcií.

Iní zas nie sú natoľko identifikovaní so vznikajúcimi komunitami, že by mali potrebu alebo záujem inštitucionalizovať svoje požiadavky vo forme menšinových práv. V tomto prípade je praktizovanie náboženstva, výchova detí v súlade s hodnotami a normami kultúry, z ktorej pochádzajú, alebo uchovávanie jazyka skôr súkromným projektom, pre ktorý nepotrebujú hľadať oporu vo verejnej politike.

A v neposlednom rade žijú na Slovensku migranti, pre ktorých kultúrna identita nezohráva prakticky žiadnu rolu, respektíve je prekrytá ďalšími identitami, ktoré sa nedajú spojiť s etnicitou, jazykom alebo náboženstvom. Ide o ľudí, ktorí sú „usadení v mobilite“ a migrácia je pre nich natoľko výrazným spôsobom života a necítia sa byť výrazne spojení so žiadnym konkrétnym kultúrnym prostredím.. Ostatné formy identifikácie v ich prípade prekrývajú všetky identity, ktoré môžu byť spojené s kultúrou. Títo ľudia sú doma všade a nikde a tento spôsob života si dobrovoľne vybrali.

Nech migranti patria ku ktorejkoľvek zo spomínaných skupín, odpoveďou na otázku, či môžeme od nich očakávať, že sa stanú „Slovákmi“ tak, aby mohli byť súčasťou národného projektu (teda sa asimilovať), je jednoznačná. Asimilácia je vzhľadom na všetky uvedené

skutočnosti prakticky nerealizovateľným projektom. Slovensko ako silno etnicky definovaná krajina (národný štát) migrantom neumožní, aby sa stali jej súčasťou - nie sú Slováci. Migranti sa zároveň ani nechcú vzdať toho, čím sa stali počas predchádzajúceho života aj vďaka kultúre (kultúram), v ktorých vyrastali a z ktorých prichádzajú. Nechcú však ani paralelné inštitúcie, ktoré by umožnili ich komunitám fungovať samostatne popri majorite. Snaha o integráciu podľa nich znamená začlenenie sa do spoločnosti, ktorá nepotláča pluralitu, práve naopak ju podporuje a zároveň vytvára pocit príslušnosti k jednej komunite.

Najjednoduchším spôsobom, ako pristupovať vo verejnej politike k takejto pluralite by bolo realizovať politiku slepú k akýmkoľvek kultúrnym odlišnostiam. To je však podobne nerealizovateľný projekt ako projekt asimilácie. Neutrálne inštitúcie neexistujú, vždy budú nejakým spôsobom ovplyvnené kultúrnym kontextom danej krajiny. Minimálne v jazykovej oblasti, ale aj v mnohých ďalších nie je možné ignorovať kontext, v ktorom právne normy a inštitúcie vznikajú. Akýkoľvek spoločenský kontext je totiž kultúrnym kontextom, ktorý nie je možné ignorovať.

Podmienkou pre úspešné začlenenie migrantov je skôr vytvorenie takých inštitúcií, ktoré sú postavené na princípe rozmanitosti (plurality). Súčasná inštitúcia úspešné začlenenie migrantov (resp. menšín všeobecne) neumožňuje, pretože sú postavené na národnom princípe, sú etnizované a uprednostňujú teda jeden princíp a ostatné vylučujú. Toto je podľa nášho názoru ústredný problém, ktorého riešenie do budúcnosti neovplyvní len začlenenie migrantov, ale už aj v súčasnosti sa podpisuje pod spôsob, akým sú vnímané a začlenené tradičné menšiny na Slovensku.

Riešením je podľa nášho názoru zmena optiky na menšiny a menšinové práva. Namiesto nazerania na menšiny ako na nebezpečenstvo navrhujeme uplatniť princípy spravodlivosti a rešpektu ľudskej dôstojnosti, o ktoré by sa opierala menšinová politika vo vzťahu k novo vytvárajúcim sa komunitám migrantov ako aj k už uznaným skupinám. Zmena optiky by mohla iniciovať aj vytváranie spoločných inštitúcií, ktoré umožnia integrovať ľudí s odlišným etnickým, jazykovým a náboženským pôvodom. Z tejto perspektívy by pravdepodobne nebolo vhodné súčasný model menšinových práv aplikovať na komunity migrantov. Súčasný model menšinových práv by sám potreboval prehodnotenie. Jeho nevhodnosť podľa nás spočíva v tom, že chápe kultúru a kultúrnu identitu ako ohraničené a nemeniace sa entity, resp. vyžaduje od ľudí, aby sa cítili byť spätí len s jedným kultúrnym kontextom (prostredím). My však argumentujeme, že jednotlivec môže mať rôzne identity a môže sa cítiť byť spojený s viacerými kultúrnymi prostrediami. Súčasná inštitúcia nie sú schopné tento fakt zohľadniť a nútia ľudí, aby si vybrali niektorú z identít na úkor ostatných. Bolo by potrebné docieľiť to, aby každý obyvateľ Slovenska mal slobodnú vôľu a možnosť fungovať v rámci existujúcich inštitúcií tak, aby nebol nútený jednoznačne si vybrať medzi identitami, ktoré sú mu ponúknuté zvonka (či už vo forme asimilácie do majoritných

inštitúcií) alebo separácie v menšinových komunitách.

To však neznamená neexistenciu menšinových práv a podpory menšinových inštitúcií. Naopak podporujeme myšlienku uznania novo vytvárajúcim sa komunit migrantov ako menšín, bez ohľadu na to či ich členovia majú alebo nemajú slovenské občianstvo pokiaľ sú de facto permanentnými obyvateľmi Slovenska. Navrhujeme aby však menšinové práva brali do úvahy rôzne zdroje ľudskej identity a vzali do úvahy dopad takýchto práv na odlišných členov skupín. Navyiac, systém ochrany menšín musí rešpektovať kultúrne, ekonomické, politické, historické, geografické odlišnosti a potreby skupín a ich členov. Štúdia rozoberá dve praktické varianty ako sa s touto úlohou vysporiadať. Jednou je vytvorenie odlišných kategórií menšín akými sú národnostné menšiny a etnické skupiny (pre migrantov). Tento na prvý pohľad logickejší variant sa ukazuje ako ťažko realizovateľný. Kritéria, ktoré by zdôvodňovali odlišnosti medzi morálnou váhou požiadaviek týchto menšín sa javia ako neudržateľné. Táto cesta sa javí ako prakticky náročná a možno aj politicky neprierodná, lebo by obsahovala preklasifikovanie značného počtu už uznaných národnostných menšín na Slovensku na etnické skupiny. Prikláňame sa k druhej variante, ktorá obhajuje existencie jednej kategórie. Vychádzajúc z kritéria ľudskej dôstojnosti by umožnila diferencovať a vytvárať odlišné menšinové prístupy v rámci jednej kategórie uznaných menšín.

Na záver našej publikácie vyvstávajú ďalšie otázky, ktorými bude potrebné sa do budúcnosti zaoberať a kladieme ich pre inšpiráciu a ďalšie rozvíjanie diskurzu o tejto problematike. Prvým problémom je nami navrhované deetnizovanie existujúcich inštitúcií smerom k inštitúciám vytvoreným na princípe plurality. Tejto problematike sme sa dotkli len okrajovo a predpokladáme, že jeho uskutočnenie v budúcnosti by malo prebiehať vo viacerých krokoch, o ktorých by mala prebehnúť široká diskusia.

Ďalšou zásadnou otázkou je, prečo by malo Slovensko prijímať a začleňovať migrantov a čo by túto krajinu malo motivovať k tomu, aby sa pustilo do náročného projektu deetnizovania svojich inštitúcií. Ak by sme používali len pragmatické argumenty (napr. úbytok obyvateľstva v budúcnosti, nedostatok pracovnej sily a podobne) projekt budovania národného štátu ako štátu Slovákov sa nezmení a nevytvorí sa priestor pre integráciu migrantov. Podľa nášho názoru je pri riešení tohto problému vhodnejšie používať iný typ argumentov. O tejto otázke by však podobne ako o predchádzajúcej mala prebehnúť široká diskusia a jej zodpovedanie by malo byť dostatočne vyargumentované.